

**GENDER IDENTIKLIGINING RIVOJLANISHIDA TA'LIM TIZIMI,
OILA VA IJTIMOY STEREOTIPLARNING TA'SIRI****ВЛИЯНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ, СЕМЬИ И СОЦИАЛЬНЫХ
СТЕРЕОТИПОВ НА РАЗВИТИЕ ГЕНДЕРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ****IMPACT OF THE EDUCATIONAL SYSTEM, FAMILY, AND SOCIAL
STEREOTYPES ON THE DEVELOPMENT OF GENDER IDENTITY****Daminova Manzura Salimovna***Psixologiya fanlari Osiyo texnologiyalar universiteti**Email: manzuradaminova4@gmail.com**Tel: +998 90 722 13 14*

Annotatsiya: mazkur maqolada gender identikligi rivojlanishiga ta'lim tizimi, oila va ijtimoiy stereotiplarining ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gender identiklikni shakllantirishda ota-onalarning farzandlar bilan muloqoti, maktab muhitidagi stereotiplar va jamiyat tomonidan o'rnatilgan gender normalari katta ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida 100 nafar o'smir va ularning ota-onalari ishtirokida so'rov o'tkazilib, ta'lim va oila muhitining gender identiklik shakllanishiga ta'siri tahlil qilindi. Gender stereotiplarining shaxsiy identiklikka qanday ta'sir qilishiga oid empirik natijalar keltirilgan hamda ushbu stereotiplarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Gender identiklik, o'smirlik davri, ta'lim tizimi, oila muhiti, gender stereotiplar, ijtimoiy rol, kasb tanlovi, psixologik moslashuv, jamiyat ta'siri, gender tenglik.

Аннотация: В данной статье исследуется влияние системы образования, семейной среды и социальных стереотипов на развитие гендерной идентичности. Исследование показало, что на этот процесс значительно влияют коммуникация родителей с детьми, школьная среда и установленные обществом гендерные нормы. В ходе исследования были проведены опросы среди 100 подростков и их родителей, анализировалось влияние образовательной и семейной среды на гендерную идентичность. Представлены эмпирические данные о влиянии гендерных стереотипов на личностную идентичность, а также рекомендации по их снижению.

Ключевые слова: гендерная идентичность, подростковый возраст, система образования, семейная среда, гендерные стереотипы, социальная роль, выбор профессии, психологическая адаптация, влияние общества, гендерное равенство

Abstract: This article examines the impact of the education system, family environment, and social stereotypes on the development of gender identity. The study

revealed that parent-child communication, school environment, and socially established gender norms significantly influence this process. A survey was conducted with 100 adolescents and their parents to analyze the influence of education and family on gender identity formation. Empirical data on the impact of gender stereotypes on personal identity are presented, along with recommendations for reducing these stereotypes

Keywords: *gender identity, adolescence, education system, family environment, gender stereotypes, social role, career choice, psychological adaptation, societal influence, gender equality*

Kirish

Gender identikligi – shaxsning o‘z jinsini qanday his qilishi va anglashidir (Bem, 1981). O‘smirlik davrida bu jarayon intensiv shakllanadi, chunki aynan shu bosqichda shaxs o‘zini anglash, ijtimoiy rollarni o‘rganish va jamiyatga moslashish kabi jarayonlardan o‘tadi (Vygotsky, 1978). Ushbu tadqiqot gender identiklik shakllanishiga ta‘lim tizimi, oila muhiti va gender stereotiplari qanday ta‘sir qilishini o‘rganishga qaratilgan.

Gender identifikatori bolaning tug‘ilishidan boshlab shakllana boshlaydi. Aynan shu yerda gender sotsiolizatsiyasi jarayoni boshlanadi: bola o‘sha jamiyatda qabul qilingan “erkak” va “ayol” g‘oyalariga mos keladigan tarzda maqsadli ravishda tarbiyalanadi. Jamiyatdagi mavjud standartlar asosida bolaning jinsi, hatti-harakati, ijtimoiy rollari va o‘z-o‘zini qadrlashi haqidagi g‘oyalari shakllanadi (Kletsina, 2004). O‘z jinsi haqidagi asosiy g‘oya bolada bir yarim yoshda shakllanadi va u o‘z-o‘zini anglashning asosiy va barqaror qismlaridan biriga aylanadi. Yosh va jinsiy o‘ziga xoslik bir maromda rivojlanadi, uning hajmi kengayadi va tuzilishi murakkablashadi. 2 yoshli bola o‘z jinsini biladi, ammo sababini ko‘rsata olmaydi. 3-4 yoshida esa u allaqachon atrofidagi odamlarning jinsini ongli ravishda aniqlay oladi, lekin uni tashqi tasodifiy belgilar bilan bog‘laydi. Bundan tashqari, jins ma‘lum yoshdagi bolalar tomonidan o‘zgaruvchan xususiyat hisoblanadi. Genderning qaytarilmasligi taxminan 6-7 yoshdagi bolalar tomonidan tan olinadi, bu hatti harakatlar va munosabatlarning jinsiy farqlanishini kuchayishi bilan birga keladi. Navbatdagi eng muhim bosqich- bu o‘smirlik davri. Bunda gender identifikatori o‘z-o‘zini anglashning markaziy tarkibiy qismiga aylanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bolalik va o‘smirlik gender o‘ziga xosligini shakllantirishda muhim rol o‘ynashiga qaramay, u inson hayotining keyingi bosqichlarida o‘zgarishi mumkin (Tobin, 2010). Turli tadqiqotchilar gender identifikatori tuzilishidagi turli komponentlarni taklif etadilar. I.S.Kletsina kognitiv komponentni- ma‘lum bir jinsga mansubligini anglash va erkaklik-ayollik toifalaridan foydalangan holda o‘zini tavsiflashni ajratishni taklif qiladi. Affektiv komponent- psixologik va rolli hatti-harakatlar xususiyatlarini ularning erkaklik- ayollikning mos yozuvlar modellari bilan o‘zaro bog‘liqligi asosida baholash; konativ komponent-

o'zini gender guruhining vakili sifatida taqdim etish(Kletsina,2004). S.Egan va D.Perri gender identifikatorining besh komponentini belgilaydi: o'z jinsini bilish, gender tipiklik(o'z jinsi vakillariga o'xshashlik darajasi), o'z jinsi o'ziga xosligidan qoniqish, tengdoshlar,ota-onalar va o'z-o'zidan gender me'yorlariga mos keladigan bosim, guruh ichidagi tarafkashlik(birovning jinsi boshqasinikidan ustun,degan fikr). D.D.Isayev gender identifikatsiyasining tarkibiy qismlari orasida yadroviiy(anatomik jinsiy) o'ziga xoslikni ta'kidlaydi. Individual xususiyatlar asosida gender rollari(maskulinlik va femininlik), jinsiy mayl va jinsiy oriyentatsiya namoyon bo'ladi(Isayev,2012) Gender identifikatori muammolarini rivojlantirishning muhim zamonaviy tendensiyalari uni madaniy kontekstlarda, ruhiy salomatlik va psixologik farovonlik masalalari bilan bog'liq holda o'rganish, shuningdek, gender identifikatsiyasining turli xil o'zgarishlari shu jumladan, gomoseksuallar, aseksuallar, transgenderlar orasida o'rganishdir (Turban,2020, Brennan2021).

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Oila gender identiklik shakllanishining asosiy ijtimoiy instituti bo'lib, bolaning jinsga oid roli va xulq-atvor modellarini o'rganishida birinchi manba hisoblanadi (Bem, 1981).

O'zbekistonda esa gender tadqiqotlari hozirgi kunda mahalliy psixologiyada alohida yo'nalish sifatida shakllanib bormoqda. Bolalar va o'smirlarda gender identiklik shakllanishiga oid tadqiqotlarda asosan oiladagi tarbiya, milliy va madaniy muhitga ahamiyat bergan holda o'rganilmoqda. Oila, maktab va jamiyatning ta'siri o'rganilib, milliy va diniy qadriyatlar doirasida urg'u berilmoqda. Ilmiy tadqiqotlar gender tenglikni ta'minlash va yoshlarda gender ongni shakllantirish yo'nalishlari o'rganilmoqda. Bu sohada bir qator olimlar va tadqiqotchilar turli mavzularda izlanishlar olib bormoqda.

Ota-onalar bolalariga genderga oid stereotipik qarashlarni bevosita yoki bilvosita singdirishlari mumkin. Tadqiqot davomida 100 nafar o'smir va ularning ota-onalari o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki: 60% ota-onalar qizlarini an'anaviy gender roli asosida tarbiyalaydi (masalan, uy ishlariga o'rgatish, itoatkor bo'lishni targ'ib qilish). 50% ota-onalar o'g'illarini mustaqillikka va tashabbuskorlikka o'rgatishadi, qizlardan esa yumshoqlik va oila muhitiga moslashishni kutishadi. 30% ota-onalar farzandlari uchun gender jihatdan neytral tarbiya usullarini qo'llaydi, ya'ni qiz va o'g'il bolalarga teng imkoniyatlar taqdim etadi.

Jinsga oid kasb tanlovi bo'yicha ota-onalar qarashlarini tahlil qiladigan bo'lsak,yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik ota-onalar farzandlarining kasb tanlovida gender stereotiplariga tayanadilar. Bu esa o'smirlarning o'zini anglash jarayonida gender chegaralarini sezishiga va ularni qabul qilishiga olib keladi. Oila muhiti va gender identiklik modeli quyidagicha namoyon bo'ldi. Ota-onalar o'z farzandlariga quyidagi uchta yondashuvdan birini qo'llaydi:

1. An'anaviy gender roli modeli – qizlar uy yumushlariga, o'g'il bolalar tashqi faoliyatga yo'naltiriladi.

2. Aralash model – qizlar va o'g'il bolalarga qisman teng imkoniyatlar yaratiladi, lekin baribir gender stereotiplari saqlanib qoladi.

3. Gender neytral model – bolalar jinsidan qat'i nazar, o'z tanlovlarida erkin bo'lishlari uchun sharoit yaratiladi.

Gender stereotiplar shakllanishida ta'lim tizimining ta'sirini ko'rib chiqadigan bo'lsak, ta'lim tizimi gender identiklik shakllanishining asosiy omillaridan biri bo'lib, maktab muhitida genderga oid stereotiplarning shakllanishi yoki kamayishi mumkin (Eagly & Wood, 2012).

Tadqiqot davomida 20 nafar o'qituvchi va 100 nafar o'quvchi o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Ta'lim tizimidagi gender stereotiplari bo'yicha o'qituvchilar va o'quvchilar fikri tahlil qilindi. Tahlil so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki: maktablarda hali ham genderga oid an'anaviy qarashlar mavjud.

Matematika va texnika fanlarida o'g'il bolalar ustunroq bo'lishi kerak degan stereotip o'qituvchilar va o'quvchilar orasida keng tarqalgan.

Qizlarning adabiyot va san'at fanlariga yo'naltirilishi, ularning texnik yo'nalishlarga kirishiga to'siq bo'lishi mumkin.

O'quvchilarning gender stereotiplari bo'yicha tajribasini o'rganishda so'rov ishtirokchilari o'z hayotlarida gender stereotiplariga qanday duch kelishlarini baholashdi. Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, gender stereotiplari faqat oila muhitida emas, balki ta'lim tizimida ham mustahkam o'rnashgan.

Muhokama

Gender stereotiplar o'smirlarning identifikatsiya jarayonida muhim rol o'ynaydi. O'smirlik davrida shaxsning jinsiy identifikatsiyasi va gender roli shakllanadi, bu jarayonda ular jamiyatdagi qabul qilingan gender stereotiplariga duch keladi. Ushbu stereotiplar, ya'ni erkak yoki ayol bo'lish haqidagi ijtimoiy me'yorlar, o'smirlarning o'ziga bo'lgan munosabati, qiziqishlari, faoliyati va kelajakdagi hayotiy maqsadlariga ta'sir ko'rsatadi. Gender stereotiplari shaxsni o'zini jamiyat me'yorlariga moslashtirishga majbur qiladi, bu esa psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, o'g'il bolalar "yig'lamaslik kerak" degan stereotip ta'sirida o'z his-tuyg'ularini bostirishga majbur bo'ladi. Gender stereotiplarning identiklikka ta'sir jihatlarini ko'rib chiqadigan bo'lsak, shaxsiy o'z-o'zini anglashning ahamiyati muhim o'rin tutadi. O'smirlar o'zlarining erkak yoki ayol sifatidagi o'rnini aniqlashda jamiyatdagi stereotiplarni qo'llashadi. Masalan, "erkaklar kuchli bo'lishi kerak" yoki "ayollar muloyim bo'lishi kerak" kabi stereotiplar ularning o'zlariga bo'lgan munosabatlarini shakllantirishi mumkin. Gender stereotiplar o'smirlarning qiziqishlariga va faoliyat yo'nalishlariga ham ta'sir qiladi. Masalan, texnik fanlar yoki sport bilan shug'ullanish ko'pincha erkaklarga xos deb qabul qilinadi, san'at va parvarishlash sohalari esa ko'proq ayollarga xos deb qaraladi. Ijtimoiy munosabatlarda

ham o'smirlar o'z tengdoshlariga moslashishga harakat qilishadi va genderga oid stereotiplarni bajarishga intilishadi. Bu jarayonda genderga mos kelmaydigan xulq-atvorlar kamsitish yoki rad etilish sababiga aylanishi mumkin. Rol modellarining ta'siri bu davrda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi. O'smirlar jamiyatdagi mashhur shaxslar, ota-ona va o'qituvchilar kabi rol modellardan o'rnak olishadi. Agar ushbu modellar an'anaviy gender stereotiplariga mos bo'lsa, o'smirlarning identifikatsiyasi ushbu stereotiplarni takrorlashi mumkin. Ammo ushbu stereotiplardan kelib chiqadigan muammolar ham yo'q emas. Gender stereotiplar o'smirlarni qobiliyatlarini to'laqonli rivojlantirishdan to'xtatishi mumkin. Masalan, qizlar ilmiy sohalarga yoki o'g'il bolalar ijodiy yo'nalishlarga qiziqmasligi mumkin. O'z-o'zini qadrlashda agar o'smir jamiyatda qabul qilingan stereotiplarga mos kelmasa, o'zini noto'g'ri yoki mos emas deb his qilishi mumkin, bu esa o'z-o'zini qadrlash darajasini tushiradi. Gender identifikatsiyasida ziddiyatlarni, o'smirlar jamiyatdagi an'anaviy gender qoidalariga mos kelmasliklari sababli gender identifikatsiyasida ichki ziddiyatlarga duch kelishi mumkin.

Gender stereotiplar o'smirlarning identifikatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'smirlarni gender stereotiplarning salbiy ta'siridan himoya qilish, ularga turli xil imkoniyatlarni ko'rsatish va har qanday faoliyatda o'zlarini erkin ifoda etishlariga imkon berish muhimdir. Shu bilan birga, gender stereotiplarni buzuvchi ijobiy rol modellarning ko'proq targ'ib qilinishi ushbu jarayonni sog'lomlashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gender identiklik shakllanishi ota-onalar, ta'lim tizimi va jamiyatdagi stereotiplar bilan bevosita bog'liq. Gender stereotiplari pasaytirilsa, o'smirlar o'z tanlovlarini erkin amalga oshirishlari mumkin (Eagly & Wood, 2012). Ta'lim muassasalarida gender tengligi targ'ib qilinishi lozim. Ota-onalar bolalarining kasb tanloviga erkin qaror qabul qilishlariga sharoit yaratishlari kerak.

Natijalar

O'smirlar gender identikligini shakllantirishda ota-onalarning qarashlari va tarbiya uslubi katta ahamiyatga ega (Bandura, 1986). Oila muhitining ta'siri bo'yicha so'rov natijalari: Ta'lim tizimining ta'siri Gender stereotiplari ta'lim muhitida ham kuzatiladi. O'qituvchilar va o'quvchilar fikri bo'yicha natijalar: 55% o'qituvchilar dars jarayonida gender tenglik masalasiga yetarlicha e'tibor qaratmasliklarini tan olishgan. 30% o'quvchilar gender stereotiplariga qarshi chiqish kerak deb hisoblashgan. 10% o'qituvchilar dars jarayonida gender tenglik bo'yicha maxsus materiallardan foydalanishlarini bildirgan. Gender tenglikni targ'ib qiladigan o'qituvchilar - 10%. Gender tenglikka kam e'tibor qaratadigan o'qituvchilar - 55%. Gender stereotiplariga asoslangan dars beruvchi o'qituvchilar - 35%

Natijalardan ko'rinib turibdiki, o'smirlik davri nafaqat ta'lim-tarbiya, ijtimoiylashuv, oilaviy munosabatlarda balki, o'zining identifikatsiyasini ham shakllantirish jarayonidagi murakkabligi bilan ajralib turadi. Shu sababdan uning ruhiyatida yuz

beradigan asosiy o'zgarishlar ota-onalar, o'qituvchi va murabbiylardan alohida e'tibor va qo'shimcha mehnatni talab qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Tadqiqot natijalariga ko'ra: Oila muhiti gender identiklik shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi, shuning uchun ota-onalar gender stereotiplarini kamaytirishga e'tibor qaratishlari lozim. Ta'lim tizimi gender tenglikni rivojlantirishga hissa qo'shishi zarur. Jamiyatdagi stereotiplarni kamaytirish orqali o'smirlarning kasb va shaxsiy tanlovlari erkin amalga oshirishlariga imkon yaratish kerak.

Gender stereotiplarini kamaytirish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni taqdim etamiz:

1. O'qituvchilar malakasini oshirish – maktab pedagoglari gender tengligi bo'yicha maxsus treninglardan o'tishi kerak.

2. Ta'lim materiallarini yangilash – darslik va o'quv materiallarida gender tengligi tamoyillariga mos ma'lumotlar kiritilishi lozim.

3. Kasb tanlovida teng imkoniyatlar yaratish – qizlar va o'g'il bolalarga texnika, IT, muhandislik va fan sohalarida teng imkoniyatlar berilishi zarur.

4. Maktab muhitida gender neytral yondashuv – qiz va o'g'il bolalar istalgan faoliyat turida erkin qatnashishi uchun sharoit yaratish.

O'smirlarning gender identikligini shakllantirishda ta'lim va oila muhitining o'rni beqiyos. Psixoprofilaktik va psixokorreksion tadbirlarning o'tkazilishi gender identiklikning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, o'smirlarning ijtimoiy moslashuvi va psixologik holatining yaxshilanishiga yordam berdi. Shu sababli, o'quv muassasalarida psixoprofilaktik ishlarni kuchaytirish va ota-onalar bilan yaqindan ishlash gender identiklikni to'g'ri shakllantirishning muhim yo'nalishlari hisoblanadi.

Adabiyotlar/Литература/References:

1. Bem, S. L. (1981). Gender Schema Theory. *Psychological Review*, 88(4), 354–364.
2. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action*. Prentice-Hall.
3. Eagly, A. H., & Wood, W. (2012). *Social Role Theory*.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press.